

به نام خدا

آثار و برکات صله‌ی رحم در توانمندسازی خانواده در فرهنگ رضوی

نگارش: احد داوری^۱

Davariahahad.blog.ir

چکیده:

آرامش، انسان دوستی، مهربانی و ایمان به پروردگار از جمله اهداف بلند قرآن کریم در تبیین هدف از تشکیل خانواده است که اعضای آن می‌توانند در رسیدن همدیگر به کمال حقیقی، یاری رسان باشند؛ لذا سفارش‌هایی از سوی ائمه معصوم علیهم السلام جهت تکمیل ارتباط میان اعضای خانواده ارائه شده است که مهم‌ترین آنها صله میان اعضای خانواده است و برای تشویق به انجام آن برخی ثمرات صله رحم در روایات دیده می‌شود که تبیین آنها در روایات رضوی، با توجه به شرایط خاص زندانی امام رضا علیه السلام دارای اهمیت می‌باشد. بر این اساس نویسنده به بررسی ثمرات صله رحم در اندیشه رضوی پرداخته است و برای نیل به این مقصود، پس از مفهوم‌شناسی، مهم‌ترین برکات صله رحم در فرهنگ رضوی را با توجه به تتبع در احادیث موجود در موارد زیر احصا کرده است: زیاد شدن ایمان، زیاد شدن اموال، طول عمر، جلب محبت خانواده، دوستی خدا و بهشت.

واژه‌های کلیدی: خانواده، صله ارحام، ثمرات، امام رضا علیه‌السلام.

۱. مقدمه

خانواده به عنوان اولین کانون زندگی در رفتار شخص در جامعه و میزان موفقیت وی تأثیر زیادی دارد و شیوه برخورد اعضای خانواده باعث شکل گیری اولیه شخصیت انسان بوده و با مرور زمان این شخصیت در کنار عوامل دیگر تأثیر پذیری خود را از خانواده از دست نمی دهد؛ همچنین اگر در خانواده ای برخورد شایسته ای با فرد صورت گیرد در نحوه پذیرش اعتقاد او نیز تأثیر دارد هر چند این تأثیر پذیری قطعی نیست و نمونه های تاریخی بیانگر آن است که فرد می تواند برخلاف هر آنچه در خانواده تربیت شده است رفتار نماید، ولی این موارد استثنایی باعث نمی شود که اعضای خانواده از تربیت صحیح در خانواده دست بردارند؛ علی الخصوص شیوه زندگی کردن در حوزه های مختلف رفتاری، اخلاقی و حتی اعتقادی را می توانند به همدیگر یاد داده و یادآوری نمایند، به بیان دیگر سبک زندگی در حوزه های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری را تبیین نمایند. البته تعیین این سبک زندگی اگر به صورت ارائه قوانین باشد باعث خواهد شد تا اعضای خانواده بتوانند در موارد مشابه تصمیم گیری درستی داشته باشند، به طوری که بدون ذکر دلیل و بایسته های تعالی یک خانواده، تطبیق آن در دین جهانی و جاودانی اسلام با موارد مشابه و نیازهای روز با مشکل مواجه خواهد شد؛ بویژه که اگر بخواهیم سبک زندگی این خانواده ها و شیوه زیستن و نحوه تعامل میان اعضای آنها را مورد بررسی قرار دهیم.

انسان در مقابل هر فردی که در جامعه با آن برخورد می کند یا به نحوی با او در ارتباط باشد مسئول است و این مسئولیت در مقابل افرادی که از لحاظ ارتباط خانوادگی سببی یا نسبی به انسان نزدیک ترند به صورت جدی تری مطرح می شود؛ برای این که انسان بتواند این وظیفه را به نحو مطلوبی به انجام رساند باید این روابط با به خوبی بشناسد؛ ائمه علیهم السلام برای تشویق به تقویت این روابط گاهی دستورهایی داده اند و پاداش هایی برای افرادی بیان کرده اند که این روابط را رعایت می کنند؛ از این پاداش ها می توانیم به ثمرات صله ارحام در اندیشه رضوی تعبیر نماییم؛ بی شک زمانی این شناخت کامل خواهد بود که از مجرای وحی نشأت بگیرد، به بیان دیگر صحیح و دقیق بودن این شناخت زمانی تضمین می گردد که از نگاه الهی به این روابط نگریسته شود که بر طبق اعتقاد شیعه ائمه اطهار علیهم السلام مفسران واقعی وحی (و قرآنی) خواهند بود که بر پیامبر گرامی اسلام نازل شده است؛ که البته تفاوتی بین هیچ یک از آن ائمه در تبیین وظایف و مسئولیت های مسلمانان وجود ندارد ولی با توجه به شرایطی که در عصر زندگانی امام رضا علیه السلام حاکم بود بررسی موضوع از نگاه حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام برخی جنبه های نهفته را روشن تر خواهد کرد؛ البته بی شک اصول کلی بحث از دیدگاه همه معصومان علیهم السلام یکسان است به طوری که حتی امام رضا علیه السلام تعداد قابل توجهی از احادیث مرتبط با موضوع را از پدران معصوم نقل کرده است. در هر صورت نگاهی به شرایط عصر زندگی امام رضا علیه السلام بیانگر تفاوت محسوس زنگی امام با سایر ائمه می باشد؛ در مقایسه بسیار جزئی با پدر حضرت مشاهده می شود که امام کاظم علیه السلام مدت زیادی در زندان خلیفه وقت به سر برده است (ابن جوزی، ۱۴۱۸ق: ۳۱۵؛ جعفریان، ۱۳۸۱: ۳۹۴) در حالی که امام رضا علیه السلام از آزادی بیشتری برخوردار

بوده و حتی بر مسند ولیعهدی نیز تکیه کرده است. قطعاً این آزادی عمل تأثیر بیشتری بر تعامل امام با سایرین داشته است. تفاوت دیگر عصر امام برگزاری مناظرات اعتقادی با علمای فرقه‌ها و ادیان مختلف و معرفی اسلام ناب توسط امام بود که در عصر سایر ائمه چنین مناظراتی با این وسعت به ندرت یافت می‌شود. البته بیشتر تعامل امام مربوط به زمانی می‌شود که به دستور مامون و به طور اجباری (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۸۸/۱ و ۴۸۹) از مدینه به مرو هجرت کردند و امکان چنین فعالیت‌هایی به امام داده شد و گرنه در مدینه رفتار امام بیشتر شبیه سایر ائمه علیهم السلام بود؛ به طوری که در جمله‌ای خطاب به مامون چنین مسأله‌ای را بازگو کرده و می‌فرماید: «به خدا سوگند خلافت را هیچ‌گاه با خود حدیث نفس نکرده‌ام و فکر آن را در سر نپرورانده‌ام، من در مدینه بودم با همان چهار پای سواری خود در کوچه‌های آن رفت و آمد می‌کردم، و مردم آن سامان و غیر از آنان از من حاجتشان را می‌خواستند، و من آنچه در توانم بود اجابت می‌کردم و حاجتشان را بر می‌آوردم» (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۶۶/۲ و ۱۶۷؛ جزئی، ۱۴۲۷ق: ۳۷۰/۲). حاصل آنکه با توجه به این شرایط بررسی موضوع از دیدگاه امام رضا علیه السلام اهمیت خاصی پیدا خواهد کرد؛ بویژه که پژوهشی به طور مجزا پیرامون موضوع انجام نگرفته است هر چند به طور ضمنی برخی مباحث مرتبط در لابلای کتب حدیثی بدون تحلیل و بررسی ذکر شده است؛ از جمله در کتاب مسند الامام الرضا علیه السلام روایاتی از حضرت پیرامون صله ارحام ذکر شده است (عطاردی، ۱۴۰۶ق: ۱/ ۲۶۵-۲۶۷) که برای غنای بحث از آنها نیز استفاده شده است.

نکته‌ای که در اینجا حائز اهمیت می‌باشد توجه به این نکته است که مبنای قضاوت احادیثی است که در حال حاضر از امام رضا علیه السلام در دسترس بوده و با واکاوی‌های مختلف به دست آمده است؛ هر چند نهایت تلاش برای احصاء احادیث رضوی در باب موضوع مورد بحث صورت گرفته است ولی ادعای یافتن همه احادیث رضوی مربوط به صله ارحام وجهی ندارد.

۲. مفهوم شناسی

تبیین و انتقال معانی بدون به کارگیری الفاظ میسر نیست و تلقی غیر همسان از واژگان موجب بروز مشکل در فهم مقصود می‌گردد، لذا گریزی نیست از اینکه برخی از واژگان کلیدی که اهمیتی ویژه برای نوشتار دارند و مکرر به کار رفته‌اند توضیح داده شوند تا معانی مورد نظر نویسنده به صورت کامل به خواننده منتقل گردد و فرایند انتقال پیام ناکام نماند، برای نیل به این مقصود به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی واژه محوری پژوهش یعنی خویشاوند و امام پرداخته می‌شود.

۲.۱. امام؛ به دلیل معروف بودن از معرفی امام رضا علیه السلام خودداری می‌گردد، تنها باید این نکته را خاطر نشان کرد که نگرش نویسنده به حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام به عنوان «امام» و یکی از جانشینان برحق پیامبر خاتم حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشد و به طور صرف یک شخصیت تاریخی، حدیثی و مذهبی نمی‌باشد. بنابر این مراد از احادیث رضوی، سیره، گفتار و تایید امام علیه السلام می‌باشد که در تعریف حدیث در کتب

مربوطه لحاظ شده است. (غفاری، ۱۳۶۹: ۱۱)، همچنین نگرش به احادیث رضوی از منظر درون دینی صورت گرفته است یعنی فقط احادیثی مورد توجه قرار گرفته است که در کتب شیعه آمده است و به احادیث نقل شده در کتب عامه استشهداد نشده است هر چند احادیث منقول از آن حضرت در کتب عامه معدود است. تفاوت دیگر احادیث منقول در کتب عامه و شیعه نوع نگرش به حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام می باشد که در نگرش شیعی به عنوان امام معصوم و جانشین برحق پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می باشد ولی در نگاه اهل سنت حداکثر به عنوان یکی از نوادگان دانشمند و صادق پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می باشد و و عنوان «امام» مدخلیتی در احادیث آنها ندارد.

۲.۲. خانواده

«خانواده» در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند، و فامیل به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۹۴۳۸) و به اندازه ای معروف است که نیاز به تعریف ندارد؛ اما شاید تصور همه از آن یکسان نباشد، حتی برخی توصیف آن را کار مشکلی دانسته و طبق نظر اکثریت مردم چنین تعریف کرده اند: خانواده در نظر بسیاری از مردم به منزله یک واحد اجتماعی است که شامل یک زوج متاهل و فرزندانشان است که در خانه ای در کنار یکدیگر زندگی می کنند. (محمودیان، ۱۳۸۷: ۷۷) پس می توان عناصر اصلی تشکیل خانواده را زن و مردی دانست که مطابق آداب و رسوم اجتماعی خویش زندگی را در کنار همدیگر آغاز می کنند و احتمالاً فرزندان به جمع آنها افزوده می گردد. برخلاف نظر عموم مردم که فرزندان را جزء ضروری خانواده می دانند از دیدگاه قرآن خانواده هایی وجود دارد که خداوند هیچ فرزندی به آنها عطا نمی کند: *لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذَّكَوْرَ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيْمًا إِنَّهُ عَلِيْمٌ قَدِيْرٌ* (شوری: ۴۹ و ۵۰)؛ فرمانروایی [مطلق] آسمانها و زمین از آن خداست هر چه بخواهد می آفریند به هر کس بخواهد فرزند دختر و به هر کس بخواهد فرزند پسر می دهد. یا آنها را پسران] و دختران] توأم با یکدیگر می گرداند، و هر که را بخواهد عقیم می سازد. اوست دانای توانا.

هدف از تشکیل و تداوم خانواده به تناسب زن و مردی که آن را تشکیل می دهند متفاوت است که برخی از اهداف آن را به طور اجمال می توان تحقق جامعه سالم، تداوم نسل، تامین نیازهای اساسی، تربیت اجتماعی نسل، حراست ایمان، جمال اجتماعی، رشد و بالندگی دانست. (محمودیان، ۱۳۸۷: ۹۶-۸۴) ولی در منطق قرآن هدف از تشکیل خانواده آرامش انسان و دوستی و مهربانی (روم: ۲۱) و ایمان به پروردگار و شکر نعمت پروردگار (نحل: ۷۲) معرفی شده است.

قرآن در تعبیر از زن به عنوان یکی از ارکان اصلی خانواده تعبیر گوناگونی را به کار برده است؛ زمانی که از آدم و همسرش سخن به میان می آید واژه زوج به کار رفته است (بقره: ۳۵)؛ ولی در مواردی چون همسر عزیز (یوسف: ۵۱)، همسر نوح (تحریم: ۱۰)، همسر لوط (تحریم: ۱۰) و همسر فرعون (قصص: ۹) از واژه امراة استفاده کرده است؛ علت تفاوت تعبیر را می توان این گونه تبیین کرد که واژه زوج زمانی به کار می رود که مسأله زوجیت یا جفت بودن مرد برای زن محور و معیار سخن اصلی آیه بوده و حکمت و آیتی را بیان می کند یا در مقام تشریح و تبیین حکمی است؛ اما هر جایی که آیت زوجیت یعنی آن آرامش، دوستی و مهربانی به سبب خیانت یا ناسازگاری در عقاید از میان رفته باشد دیگر

زوج نیست بلکه امرات است. همچنین در مواردی که فلسفه ازدواج با مسأله ای چون عقیم شده یکی از طرفین از میان برود امرات به کار رفته است نه زوج. (بنت الشاطی، ۱۳۸۲: ۲۲۴-۲۴۶)

همچنین در منطق قرآن هر کسی که از پدر و مادر متولد شود «اهل» آن خانواده به شمار نمی آید همانطوری که در باره فرزند نوح علیه السلام می فرماید: يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ (نوح: ۴۶) و از عموی ابراهیم علیه السلام در آیاتی (مریم ۴۲؛ انبیاء: ۵۲) به «اب» تعبیر نموده است (مجلسی، ۱۴۰۴: ۴۸/۱۲؛ بلاغی، ۱۴۰۵: ۱۴۹/۲)

پس می توان گفت: خانواده به کسی گفته می شود که ارتباط دینی یا آیینی با فرد دارد و به هر زن و شوهری در فرهنگ قرآن خانواده گفته نمی شود؛ لذا گاهی از هم کیشان به برادر تعبیر نموده است: قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَادِهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ؛ (اعراف: ۳۸)؛ همچنانکه «اخ» علاوه بر اینکه به فرزند پدر و مادر انسان اطلاق می شود (اعراف: ۱۱۱)؛ به هموطن (و به اصطلاح امروزی یا همشهری) نیز اطلاق می گردد، همانطوری که به عاد (اعراف: ۶۵)، صالح (اعراف: ۷۳)، شعیب (اعراف: ۸۵) و نوح علیه السلام (شعراء: ۱۰۶) اطلاق گردیده است که به عنوان برادری به سوی قوم خود مبعوث گشته اند.

با این حال مراد از خانواده در این نوشتار همان والدین و فرزندان می باشد با این توضیح که هر کدام به تنهایی موضوعیت دارند یعنی وجود زن و شوهر می تواند به عنوان مصداق خانواده مطرح باشد (همانگونه که در مورد حضرت آدم علیه السلام ذکر می شود)؛ همچنین وجود یکی از والدین به همراه فرزند می تواند مصداق خانواده باشد (نظیر حضرت مریم و حضرت عیسی علیهما السلام)؛ همانطوری که وجود فرزندان به تنهایی نیز می تواند مصداقی از خانواده باشند (همانند حضرت موسی و هارون علیهما السلام).

نگاه مختصر به روایات منقول از امام رضا علیه السلام نیز این سخن را تایید می کند، امام در فرمایشات خود بارها به نیکی به والدین تاکید می کند که می توان آنها را به عنوان نزدیک ترین اعضای خانواده قلمداد نمود؛ همچنین گاهی برادر بزرگ را به منزله پدر معرفی می کند: الْأَخُ الْأَكْبَرُ بِمَنْزِلَةِ الْأَبِ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۴۴۲) و گاهی دوستی را برتر از بیست سال خویشاوندی می داند و علم را برای خویشاوندی برتر از اجداد معرفی می کند: عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْعَبَّاسِ قَالَ سَمِعْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ مَوَدَّةُ عِشْرِينَ سَنَةً قَرَابَةٌ وَالْعِلْمُ أَجْمَعُ لِأَهْلِهِ مِنَ الْأَبَاءِ؛ (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۳۱/۲). که تحلیل آنها می رساند آنچه در عضویت اعضای خانواده مهم است در کنار پیوند خونی، پیوند عاطفی و حتی اعتقادی نیز می باشد هر چند امام در مورد نیکی به والدینی که بر اعتقاد فرزند نیستند تاکید کرده است، به عنوان نمونه امام در پاسخ به سوال کسی که در باره نیکی به والدینی سوال می کند که بر مذهب حق نیستند می فرماید: ادْعُ لَهُمَا وَ تَصَدَّقْ عَنْهُمَا وَ إِنْ كَانَا حَيَّيْنِ لَا يَعْرِفَانِ الْحَقَّ فَدَارِهِمَا (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱۵۹/۲): برایشان دعا کن و از آنها صدقه بده و اگر زنده‌اند و عارف بحق نیستند با آنها مدارا کن.

۳. ثمرات صله ارحام

در نظر امام رضا علیه السلام صله با ارحام و خانواده هم برای خود فرد ثمراتی دارد و هم برای سایر اعضای خانواده مفید می باشد، هر چند لفظ خود ارتباط نیز بیانگر دو جانبه بودن آن می باشد؛ شاید نگاه کلی به ثمرات ذکر شده توسط امام رضا علیه السلام در ابتدای امر انسان را با شک و دو دلی مواجه کند که آیا واقعا چنین ثمراتی برای امر کوچکی مانند صله ارحام قابل تصور است؟ نگاهی به اهمیت صله ارحام به این شک و تردید پایان می دهد چرا که موضوع اهمیت مضاعفی دارد که گوشه ای از آن در روایات حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام آمده است از جمله ولید بن ابان می گوید: از امام رضا علیه السلام پرسیدم که آیا بر عهده شخص در مال خود جز زکات چیزی هست؟ فرمود: «آری، در آنجا که خدا فرموده است: «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ...» روى الوليد بن ابان عن أبى الحسن الرضا ع قال قلت له هل على الرجل فى ماله سوى الزكاة قال نعم أين ما قال الله «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ...» (رعد: ۲۱) (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۴۴/۶)

همچنین امام رضا علیه السلام کمترین میزان صله رحم حداقل به جرعه نوشیدنی از آب می داند و حتی برتر از نوشاندن آب نیز بهترین صله رحم را آزار ندادن آنها می شمارد: عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَا ع قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع صَلِّ رَحِمَكَ وَ لَوْ بِشَرْبَةٍ مِنْ مَاءٍ وَ أَفْضَلُ مَا تُوصَلُ بِهِ الرَّحِمُ كَفُّ الْأَذَى عَنْهَا. (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۵۱/۲؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۴۴۵).

همچنین روایت شده است که برای نیکی به والدین دو سال طی مسیر کردن ارزش دارد و در باره سایر خویشاوندان یک سال فرصت برای رفت و آمد ارزش دارد: سِرُّ سَنَّتَيْنِ بَرٍّ وَوَالِدَيْكَ سِرُّ سَنَّةٍ صَلِّ رَحِمَكَ (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۹۷/۷۱).

در هر صورت از منظر احادیث رضوی می توان ثمرات زیر را برای موضوع بر شمرد:

۳. ۱. **زیاد شدن ایمان؛** امام رضا علیه السلام از جد خود امام صادق علیه السلام روایت کرده است که حضرت فرمودند: صَلَّةُ الْأَرْحَامِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ زِيَادَةٌ فِي الْإِيمَانِ. (علی بن موسی، ۱۴۰۶ق: ۸۲)؛ صله رحم و حسن خلق باعث زیاد شدن ایمان می شود.

شاید بتوان این روایت را تفسیر این آیه دانست که می فرماید: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ (بقره ۸۳)؛ و چون از فرزندان اسرائیل پیمان محکم گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان احسان کنید و با مردم [به زبان] خوش سخن بگویید و نماز را به پا دارید و زکات را بدهید آنگاه جز اندکی از شما [همگی] به حالت اعراض روی برتافتید.

در این آیه مفاد میثاق بنی اسرائیل با خداوند ذکر شده است که امام به دو مورد تاکید کرده است: نیکی به خویشاوندان و حسن خلق با مردم.

۳. ۲. زیاد شدن اموال؛ امام رضا علیه السلام به نقل از امام باقر علیه السلام می فرماید: صَلَّةُ الْأَرْحَامِ وَ حُسْنُ الْجَوَارِ زِيَادَةٌ فِي الْأَمْوَالِ. (علی بن موسی، ۱۴۰۶ق: ۸۵)؛ پیوند با خویشاوندان و خوش رفتاری با همسایگان باعث افزایش ثروت می شود.

در این زمینه باید به این نکته نیز اشاره کرد که امام قطع رحم را باعث افزایش مال نکوهیده دنیا - و نه مطلق مال - می داند: عَنْ ابْنِ بَرِيْعٍ قَالَ سَمِعْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَا يَجْتَمِعُ الْمَالُ إِلَّا بِخِصَالٍ خَمْسٍ بِخُلِّ شَدِيدٍ وَ أَمَلٍ طَوِيلٍ وَ حِرْصٍ غَالِبٍ وَ قَطِيعَةِ الرَّحِمِ وَ إِثَارِ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۱/۲۷۶ و ۲۷۷)؛ ثروت انباشته نمیشود مگر به علت پنج چیز: بخل شدید، آرزوی طولانی، حرص زیاد و غلبه کننده، قطع رحم و ترجیح دادن دنیا بر آخرت. مال دنیا فی نفسه مورد نکوهش نیست که قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (اعراف: ۳۲)؛ ای پیامبر! بگو زیورهایی را که خدا برای بندگانش پدید آورده و [نیز] روزیهای پاکیزه را چه کسی حرام گردانیده بگو این [نعمتها] در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده اند و روز قیامت [نیز] خاص آنان می باشد این گونه آیات [خود] را برای گروهی که می دانند به روشنی بیان می کنیم. پس این نکوهش مورد اشاره امام در این روایت دنیا اشاره ای است به نکوهش جمع دنیا در سوره همزه (قمی مشهدی، ۱۳۶۸: ۴۳۳/۱۴) که می فرماید: وَيَلْ لَكُلِّ هَمَزَةٍ لَمَزَةٌ الَّتِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ كَلَّا لِيُنَبِّذَنَّ فِي الْخُطْمَةِ (همزه: ۱-۳)؛ وای بر هر بدگوی عیبجویی که مالی گرد آورد و برشمردهش پندارد که مالش او را جاوید کرده ولی نه قطعا در آتش خردکننده فرو افکنده خواهد شد. همچنین می توان علت این نکوهش را به دلیل عدم انفاق از اموال دنیا دانست (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۵۶۰/۲۱ و ۵۶۱)

محسوس ترین چیزی که در ارتباط اعضای خانواده به ذهن خطور می کند مسائل مالی و اقتصادی آنهاست، شاید به همین جهت باشد که در آیات متعددی نسبت به اطعام ایتم خویشاوند تاکید شده است: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ. (بلد: ۱۱-۱۵). همچنین برخی از خویشاوندان نسبت به بعضی دیگر در کتاب خدا اولویت دارند: وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ (انفال: ۷۵) این جمله راجع به ولایت ارث است که خداوند آن را در میان ارحام و خویشاوندان تشریح می کند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۹۰/۹)

امام رضا علیه السلام به عنوان مفسر واقعی آیات قرآن برخی اشارات در زمینه مسائل اقتصادی خویشاوندان را مطرح کرده است، گاهی تاکید کرده است که نفقه نیکویی بدهید تا بر شما نیکی شود: مَنْ يُحْسِنِ النَّفَقَةَ فَلَهُ حَسَنَةٌ (علی بن موسی، ۱۴۰۶ق: ۵۰) و گاهی تاکید می کند کسی که نعمت دارد باید که بر عیالش در هزینه وسعت بخشد: صَاحِبُ النِّعْمَةِ يَجِبُ أَنْ يُوسِّعَ عَلَىٰ عِيَالِهِ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۴۴۲) و البته کسی که درباره حقوق اقتصادی خانواده کوتاهی می کند در اندیشه امام به شدت مورد نکوهش قرار گرفته است از جمله در باره کسی که مهریه زنش را به تاخیر می اندازد می فرماید: خدای متعال همه گناهان را می آمرزد، مگر کسی را که مهریه زن را به تأخیر افکند، یا مزد کارگری

را پایمال کند و یا انسان آزادی را بفروشد: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى غَافِرٌ كُلِّ ذَنْبٍ إِلَّا مَنْ أَخْرَجَ مَهْرًا أَوْ اغْتَصَبَ أَجِيرًا أُجْرَهُ أَوْ بَاعَ رَجُلًا حُرًّا (علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق: ۶۴).

۳.۳. طول عمر؛ امام هشتم از امام ششم علیهما السلام نقل کره که حضرت فرمودند: صَلَّةُ الْأَرْحَامِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ زِيَادَةٌ فِي الْأَعْمَارِ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۷/۷۱)؛ صله ارحام و خلق خوش فزونی در عمرها است (مجلسی، ۱۳۶۴: ۶۳/۱)

امام در روایت دیگری از امام حسین علیه السلام نقل کرده است که هر که شاد شود که مرگش به تاخیر افتد (عمرش طولانی گردد) و روزی اش زیاد شود باید صله رحم کند؛ عَنِ الرَّضَا عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْسَأَ فِي أَجَلِهِ وَ يُزَادَ فِي رِزْقِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۴۴/۲؛ ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۵۸/۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۱/۷۱)؛ عطاردی، ۱۴۰۶: ۲۶۶/۱). همچنین می فرمایند: مَا نَعَلِمُ شَيْئًا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ إِلَّا صَلَّةَ الرَّحِمِ يَكُونُ الرَّجُلُ يَصِلُ رَحِمَهُ فَيَكُونُ قَدْ بَقِيَ مِنْ عُمُرِهِ ثَلَاثُ سِنِينَ فَيُصَيِّرُهَا اللَّهُ ثَلَاثِينَ سَنَةً - وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ؛ ما چیزی را که باعث طول عمر شود نمی شناسیم به جز صله رحم، چه بسا مردی صله رحم می کند که از عمرش سه سال باقی مانده است و خداوند (به خاطر صله رحم سه سال باقیمانده را) سی سال می کند و خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد. (عطاردی، ۱۴۰۶: ۲۶۵/۱). در برخی از روایت ها ادامه روایت فوق چنین آمده است که فردی که سی سال از عمرش باقیمانده است به دلیل قطع رحم به سه سال کاهش می یابد؛ وَ يَكُونُ أَجَلُهُ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ سَنَةً فَيَكُونُ قَاطِعًا لِلرَّحِمِ فَيَنْقُصُهُ اللَّهُ ثَلَاثِينَ سَنَةً وَ يَجْعَلُ أَجَلَهُ إِلَى ثَلَاثِ سِنِينَ (عطاردی، ۱۴۰۶: ۲۶۶/۱).

علامه مجلسی در شرح روایت فوق می نویسد: با توجه به اینکه در برخی روایت ها مواردی چون صدقه و حسن همجواری و امثال آنها باعث طول عمر می شود انحصار طول عمر به صله رحم (مَا نَعَلِمُ شَيْئًا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ إِلَّا صَلَّةَ الرَّحِمِ) به دلیل اثر گذاری بیشتر صله رحم در طول عمر نسبت به سایر چیزهاست و یا اینکه به دلیل تاثیر استقلالی صله رحم در طول عمر است برخلاف سایر موارد که تاثیر استقلالی ندارند. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۱۲۱/۷۱).

۳.۴. جلب محبت خانواده؛ بزنتی از امام رضا علیه السلام نقل کرده است که صله رحم باعث به تاخیر افتادن مرگ، زیاد شدن مال و جلب محبت خانواده است؛ صَلَّةُ الرَّحِمِ مَنْسَأَةُ فِي الْأَجَلِ، مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ، وَ مُحَبَّبَةٌ فِي الْأَهْلِ (حمیری، ۱۴۱۳ ق: ۳۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱۵۱/۲)

۳.۵. دوستی خدا و بهشت؛ امام رضا علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است که حضرت فرمودند: مَنْ ضَمِنَ لِي وَاحِدَةً ضَمِنْتُ لَهُ أَرْبَعَةً - يَصِلُ رَحِمَهُ فَيُجِبُّهُ أَهْلُهُ وَ يُوسِّعُ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ - وَ يُزَادُ فِي أَجَلِهِ وَ يُدْخِلُهُ اللَّهُ فِي الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَهُ (علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق: ۵۶؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۳۷/۲)؛ هر کس یک چیز را برای من

ضمانت کند، من چهار چیز را برای او ضمانت می‌کنم. با خویشاوندان خود رابطه داشته باشد، تا خدا او را دوست بدارد، و به او روزی فراخ دهد، و عمر او را طولانی کند و او را به بهشتی که وعده داده است وارد کند.

حسن بن علی و شاء از امام رضا علیه السلام و ایشان از پدران بزرگوارشان علیهم السلام از حضرت علی علیه السلام نقل فرموده‌اند که: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آن زمان که مرا به معراج می‌بردند، خویشاوندی را دیدم که به عرش الهی در آویخته و از خویشاوند دیگری شکایت می‌کند، گفتم: چند نسل بین تو و او فاصله است؟ گفت در جدّ چهلیم به هم می‌رسیم. (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۱/ ۵۲۶ و ۵۲۷)؛ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ رَأَيْتُ رَجُلًا مُتَعَلِّقًا بِالْعَرْشِ تَشْكُو رَجْمًا إِلَى رَبِّهَا فَقُلْتُ لَهَا كَمْ بَيْنَكَ وَ بَيْنَهَا مِنْ أَبٍ فَقَالَتْ نَلْتَقِي فِي أَرْبَعِينَ أَبًا. (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۵۵).

ناگفته نماند یکی از بهترین زمان ها برای صله ارحام توسط معصومان علیهم السلام ماه رمضان معرفی شده است به طوری که حضرت رضا علیه السلام با نقل خطبه شعبانیه پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، رحمت پروردگار را از ثمرات صله رحم در ماه رمضان معرفی می‌کند: مَنْ وَصَلَ فِيهِ رَحِمَهُ وَصَلَهُ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ يَوْمَ يَلْقَاهُ وَ مَنْ قَطَعَ فِيهِ رَحِمَهُ قَطَعَ اللَّهُ عَنْهُ رَحْمَتَهُ يَوْمَ يَلْقَاهُ (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۹۶) و هر کس در این ماه صله رحم کند، خداوند او را در روزی که ملاقاتش میکند، به رحمت خود پیوند می‌دهد، و هر کس در این ماه قطع رحم کند، خداوند رحمتش را- در روزی که او خدا را ملاقات میکند- از او قطع خواهد کرد (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۱/ ۵۹۹).

نکته قابل توجه آن است که صله ارحام همیشه در کنار خصوصیت اخلاقی حسن خلق ذکر شده است، شاید به این خاطر که این دو در همدیگر تاثیر دارند یعنی حسن خلق باعث صله ارحام می‌شود یا اینکه صله ارحام باید با حسن خلق همراه باشد.

برای درک بهتر آثار صله ارحام به حکم تعرف الاشياء باضدادها (غروی، ۱۳۶۵: ۲۱۶) باید اشاره‌ای گذرا به پیامدهای قطع ارتباط با اعضای خانواده در زندگی انسان‌ها با توجه به احادیث رضوی داشته باشیم گرچه تاثیر آن به طور اجمال بر کسی پوشیده نیست.

طبق نقل امام رضا علیه السلام، یکی از مواردی که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم از آینده امت بیمناک بود قطع رحم می‌باشد و جالب این است که قطع رحم در کنار مواردی چون بی توجهی به قرآن قرار گرفته است: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلَّمَ يَقُولُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ ... وَ قَطِيعَةَ الرَّحِمِ وَ أَنْ تَتَّخِذُوا الْقُرْآنَ مَزَامِيرًا ... (علی بن موسی، ۱۴۰۶ق: ۷۸) ؛ از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم می‌فرمود: من از این ترسانم که شما در آینده ... قطع رحم کنید، قرآن را آلت لهو و لعب قرار دهید (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۲/ ۵۰).

امام قطع رحم را بیانگر بی تقوایی می‌داند و استدلال می‌کند که خداوند به سه چیز دستور داده است که همراه با سه چیز دیگرند، از جمله امر به تقوی و صله رحم نموده است و هر کس صله رحم نکند در واقع تقوی نداشته است. (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۱/ ۵۳۲ و ۵۳۳)؛ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَمَرَ بِثَلَاثَةٍ مَقْرُونٍ بِهَا ثَلَاثَةٌ أُخْرَى ... وَ صِلَةِ الرَّحِمِ فَمَنْ لَمْ يَصِلْ رَحِمَهُ لَمْ

يَتَّقِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ. (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۵۸). که اشاره ای است به آیه اول سوره نساء که می فرماید: وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ.

۴. نتیجه

انسان در مقابل هر فردی که در جامعه با آن برخورد می کند یا به نحوی با او در ارتباط باشد مسئول است بویژه در مقابل اعضای خانواده به عنوان اولین کانون زندگی بشر.

ائمه علیهم السلام برای تقویت روابط اعضای خانواده دستور به صله رحم داده اند و برای تشویق به انجام آن، برخی برکات آنها را بر شمرده اند که بررسی روایات منقول از امام رضا علیه السلام با توجه به شرایط خاص زندگی آن امام در این زمینه دارای اهمیت دو چندانی است.

اهمیت صله ارحام در نزد امام به اندازه ای است که امام حداقل میزان صله رحم را نوشتن جرحه ای آب دانسته و حتی آزار نرساندن به آنها را جزء صله ارحام می داند.

مهم ترین ثمرات صله ارحام در اندیشه رضوی را می توان چنین دانست: زیاد شدن ایمان، زیاد شدن اموال، طول عمر، جلب محبت خانواده، دوستی خدا و بهشت.

والحمد لله رب العالمین

کتابنامه

- قرآن کریم
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۲). *عیون أخبار الرضا علیه السلام*. ترجمه حمید رضا مستفید و علی اکبر غفاری. تهران: صدوق. چاپ اول. ۲ ج
- _____ (۱۳۷۸). *عیون اخبار الرضا علیه السلام*. تهران: جهان. چاپ اول. ۲ ج.
- ابن جوزی، سبط (۱۴۱۸ق). *تذکره الخواص*. قم: منشورات شریف الرضی. چاپ اول.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). *تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله*. تحقیق: علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین. چاپ دوم
- بلاغی، محمد جواد (۱۴۰۵ق)، *الهدی الی دین المصطفی، بیروت: مؤسسه الاعلمی، چاپ سوم، ۲ ج.*
- بنت الشاطی، عایشه عبد الرحمن (۱۳۸۲ش)، *اعجاز بیانی قرآن*، ترجمه حسین صابری، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی، چاپ دوم.
- جزائری، نعمت الله بن عبد الله (۱۴۲۷ق). *ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار علیهم السلام*. بیروت: مؤسسه التاريخ العربی. چاپ اول. ۳ ج.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۱). *حیات فکری و سیاسی ائمه علیهم السلام*. قم: انصاریان. چاپ ششم.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام. چاپ اول. ۳۰ ج.
- حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳ق). *قرب الإسناد*. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام. چاپ اول.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. چاپ دوم. ۱۶ ج.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه محمد باقر موسیوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ پنجم. ۲۰ ج.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو. چاپ سوم. ۱۰ ج.
- _____ (۱۴۰۶ق). *مسند الامام الرضا ابی الحسن علی بن موسی الرضا علیهما السلام*. مشهد: آستان قدس رضوی. چاپ اول. ۲ ج.
- علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام (۱۴۰۶ق). *صحیفه الإمام الرضا علیه السلام*. تحقیق محمد مهدی نجف. مشهد: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام. چاپ اول.
- غفاری، علی اکبر (۱۳۶۹). *دراسات فی علم الدراییه*. تهران: جامعه الامام الصادق علیه السلام. چاپ اول
- غروی، محمد (۱۳۶۵). *امثال والحکم المستخرجة من نهج البلاغه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ اول
- قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا (۱۳۶۸). *تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی. چاپ اول. ۱۴ ج.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). *الکافی*. تهران: اسلامیه. چاپ چهارم. ۸ ج.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۳۶۴). *آداب معاشرت*. ترجمه ج ۷۱ و ۷۲ بحار الانوار. ترجمه محمد باقر کمره ای. تهران: اسلامیه. چاپ اول. ۲ ج.
- _____ (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی. چاپ دوم. ۱۱۱ جلد.

— (۱۴۰۴ق). *مرآة العقول في شرح أخبار آل الرسول عليهم السلام.*

تهران: دار الكتب الإسلامية. چاپ دوم. ۲۶ج.

— محمودیان، حسین و دیگران (۱۳۸۷ش)، *دانش خانواده*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها،

سمت، چاپ هشتم.